

Józef Szocki

Księgozbiory domowe ziemian, inteligencji i chłopów w okresie zaborów

Wiek XIX i początek XX to okres bujnego rozwoju księgozbiorów domowych. Wzrastała ich liczba zarówno u ziemian, jak też inteligencji; przede wszystkim w tych klasach społecznych powstawały one i rozwijały się. Można je było spotkać – chociaż o wiele rzadziej – u chłopów i rzemieślników.

Zbieranie książek polskich i ich gromadzenie traktowano jako obowiązek patriotyczny. Trzeba pamiętać, że na rozkaz carycy Katarzyny II zbiory biblioteczne Załuskich, udostępnione publiczności jeszcze w 1747 roku, zostały wywiezione do Petersburga. Naród polski pozbawiono największej ówczesnie zbiornicy książek. Biblioteki Jagiellońska i Zakładu Narodowego im. Ossolińskich dopiero zaczynały się rozwijać, a zaś szkolne były zgermanizowane lub zrusyfikowane. Zaborcy zdawali sobie sprawę, iż słowo drukowane silnie przemawia do świadomości społecznej. Wiedzieli, że do walki idzie się z myślą o ideałach zaczerpniętych z książek, a niektóre dzieła są traktowane jako symbole narodowe. Aby zrekompensować straty spowodowane przez zaborców w bibliotekach polskich, trzeba było gromadzić księgozbiory domowe. Tak właśnie rozumiano sens tej działalności. Miały one zawierać w pierwszej kolejności literaturę polską.

Dzięki katalogom i rejestrom przechowywanym głównie w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich¹, a także pracom naukowym, powstałym w różnych ośrodkach akademickich², możliwe jest obecnie zidentyfikowanie ponad tysiąca księgozbiorów domowych. Były one różnej wielkości od 500 tomów do 40 tysięcy i więcej.

W niniejszym opracowaniu chodzi o wyselekcjonowane wzorce powszechnego w XIX i na początku XX wieku trendu do zbierania książek. Uwzględniono tylko

¹ Por. W. Jabłońska: *Inwentarze i katalogi biblioteczne w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. „Ze skarbca kultury” R. 7: 1969 z. 20 s. 71–179.

² Zwłaszcza następujące: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972; *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław 1971.

typowe przykłady odnoszące się do środowisk magnackich, inteligenckich i chłop-
skich.

Józef Maksymilian Ossoliński, Izabela Czartoryska, Adam Tytus Dzia-
łyński i inni magnaci przeszli do historii jako symbole niezwykłego zbieractwa
książki polskiej. Gromadzili księgozbiory domowe, zanim je przekazali narodowi.
Oprócz fachowej literatury z różnych dziedzin, wydawnictw informacyjnych
(słowników, encyklopedii, bibliografii itp.), znajdował się w nich komplet literatu-
ry światowej, a także liczne inkunabuły, stare druki, rękopisy, pieczęcie i in.

Warto tu bliżej przyjrzeć się księgozbiorowi domowemu Wiktora hr. Bawo-
rowskiego. Nie jest on tak znany, jak zbiory wyżej wymienionych ziemian, jed-
nakże godny uwagi ze względu na jakość i pasję kolekcjonerską właściciela³.
Może być więc dobrą ilustracją zbieractwa książkowego, uprawianego przez ary-
stokrację.

Wiktor Baworowski urodził się 1826 roku w Kotłowie w pobliżu miasta Bro-
dów, jako syn Józefa, żołnierza napoleońskiego, który służył razem z Aleksandrem
Fredrą, walczył pod Berezyną i był odznaczony krzyżem *Virtuti Militari* oraz Feli-
cji ze Starzeńskich. Mając około trzydzieści lat zaczął gromadzić zbiory – naj-
pierw w Myszkowicach pod Tarnopolem, potem we Lwowie. Po objęciu schedy
po ojcu z pasją zabrał się do kolekcjonowania zabytków piśmiennictwa i sztuki

³ Źródłem informacji o księgozbiorze są liczne rękopisy znajdujące się w Bibliotece Zakładu Na-
rodowego im. Ossolińskich: 1215/II *Katalog rękopisów zbioru Ambrozego Grabowskiego*. W załą-
czeniu listy Wiktora Baworowskiego 27 VII 1855 s. 79–82; 2432/II *Korespondencja Augusta Bielow-
skiego*. T. I Baworowski Wiktor 1856–1869 i br. daty s. 27–48; 2756/II *Listy do ks. Sadoka Barącz-
a od różnych osób*: Baworowski Wiktor 30 VIII 1866 s. 53–56; 5876/II *Korespondencja Karola Szaj-
nochy*. T. I *Listy do K. Szajnochy od różnych osób*, Baworowski Wiktor 12 IX 1862 s. 13–14;
5915/II *Korespondencja Henryka Szmita*. T. 7 *Listy od różnych osób*: Baworowski Wiktor s. 27–48;
5985/II *Korespondencja Wiktora hr. Baworowskiego 1866–1888*. *Listy od różnych osób*: H. Biegele-
isen s. 5–6; A. Bielowski 1870, s. 7–10; F. Eysmont 1878, s. 11–14; K. Forster 1869, s. 15–18;
J. Kossak 1871, s. 19–22; H. Łączyński 1866, s. 23–26, 27–31; W.A. Maciejewski 1868, s. 32–34;
N.K. Żaba 1881, s. 42–45; 6205/II *Korespondencja Wojciecha Kętrzyńskiego*. T. 2 Baworowski
Wiktor 20 I 1887, 7 VII 1890 i br. daty s. 71–74, 75–78, 79–82; 6515/II *Korespondencja Józefa Ło-
zińskiego 1853–1895*. Baworowski Wiktor 26 IV 1864, 2 XI 1876 s. 7–10, s. 11–14. 7195/II *Papiery
Bolesława i Marii Wysłouchów* T. 20 *Listy różne*. Cz. 1 *Lata 1861–1939*. Do Baworowskiego Wiktora:
J.I. Kraszewski 1877 s. 5–8; W.A. Maciejewski 1866 s. 9–12; L. Siemieński 1877 s. 13–20; 12156/II
*Wspomnienie z ostatnich lat mojego życia i wypadki, które w tym czasie w Krakowie zaszły od roku
1823 do r. 1854*. Wspomnienia doprowadzone do roku 1865. Autografy osób: Baworowski Wiktor
s. 2178; 13586/II *Korespondencja Władysława Tadeusza Wisłockiego z lat 1911–1940*. *Listy od
następujących*: Biblioteka Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego. Lwów 1920 s. 125–130; 13990/II
Korespondencja Karola Badeckiego z lat 1907–1940. *Listy od następujących*: Kotula Rudolf, 1929
s. 259.

A oto niektóre opracowania: Karol Badecki: *Lwowskie zbiory naukowe i muzealne*. Lwów 1932
s. 14–15; Aleksander Batowski: *O bibliotece i przyszłym zakładzie naukowym im. Baworowskich*.
„Czas” 1861 nr 84–86 s. 4; Adam Bocheński: *Kotula Rudolf*. W: *Słownik pracowników książki pol-
skiej*, Warszawa 1982 s. 452–453.

polskiej. W liście do księdza przeora Sadoka Barączka podkreślał: „Zamierzam utworzyć zakład naukowy i narodowy na wzór Zakładu Ossolińskich w połączeniu z ordynacją familijną”⁴.

W 1894 roku księgozbiór Baworowskiego liczył 15 571 tomów druków, 1800 rękopisów, 110 dyplomów i 10 000 rycin. Jego profil był humanistyczny, przeważały w nim dzieła z zakresu historii Polski, prawoznawstwa, religii, literatury pięknej (polskiej i słowiańskiej). Henryk Szmitt, zatrudniony przez Baworowskiego jako bibliotekarz, podzielił zbiory na następujące działy (nazwane „oddziałami”): 1. dziejowy, 2. filologiczny, 2a. literatury, 3. nauk ścisłych, 3a. teologiczny, 4. rękopisów, 5. rycin, grafiki, 6. obcy.

Jeżeli chodzi o pierwszy dział, zwany tu „oddziałem dziejowym”, zawierał całość kronik i historiografii od Galla do Naruszewicza, trzy wydania *Kroniki wszytkiego świata* Marcina Bielskiego, dużą kolekcję herbarzy, w tym *Herby rycerstwa polskiego* i *Ogród królewski* Bartłomieja Paprockiego, dwa tomy *Herbarza rycerstwa W. Ks. Litewskiego* Wojciecha Kojałowicza – Wijuka, ponadto *Żywot Skanderbega* Cypriana Bazylaka, także pewne pisma Stanisława Orzechowskiego, Szymona Starowolskiego, sporo kazań i mów pogrzebowych, w tym słynną mowę Stanisława Warszewickiego na pogrzebie króla Stefana Batorego.

Dział filologiczny zawierał wiele pozycji dotyczących gramatyki, ponadto prace leksykologiczne, szczególnie *Thesaurus linguarum orientalium* Franciszka Menińskiego, *Lexicon latino-polonicum...* Jana Mączyńskiego.

Literatura była w księgozbiorze Baworowskiego licznie reprezentowana. Znajdowały się w nim: egzemplarz pierwszego wydania *Zwierzynca* M. Reja, ponadto wiersze Stanisława Grochowskiego, *Dziesięcioro przykazanie mężowo* Bartłomieja Paprockiego, pierwsze wydania utworów poetyckich J. Kochanowskiego, przekłady Andrzeja i Piotra Kochanowskich. Do ciekawszych zabytków, będących własnością Baworowskiego, należały: prawie kompletny zbiór utworów poetyckich Samuela Twardowskiego, satyry Łukasza Opalińskiego, dzieła pisarzy XVIII i XIX wieku, wydany w Poznaniu 1707 roku, *Gabinet osobliwy królów polskich i monarchów do Polski się akomodujących*, ponadto zbiór utworów dramatycznych, w tym tragedia o śmierci św. Jana Chrzyciela.

Na całość oddziału nauk ścisłych księgozbioru Baworowskiego składały się liczne zielniki, Piotra Krescentyna dzieło o gospodarstwie, egzemplarz pierwszego wydania *De revolutionibus orbium coelestium* M. Kopernika, inwentarze praw koronnych, konstytucji, diariuszy sejmowych, rozpraw prawniczych i in.

Obszerny był dział teologiczny. Stanowiły go zbiory kazań i postylli Wujka, Białobrzeskiego, Wereszczyńskiego, Grodzickiego, wiele katechizmów, modlitewników, pisma Skargi.

⁴ Biblioteka Ossolineum. Rkps sygn. 2756/II *Listy do ks. Sadoka Barączka od różnych osób*: Baworowski Wiktor 30 VIII 1866.

Bogaty dział rękopisów obejmował manuskrypty historyczne i prawnicze w językach polskim, niemieckim i łacińskim. Ich spis sporządził Wojciech Kętrzyński⁵. Znalazło się tam 94 rękopisów historycznych, 47 prawniczych, 2 klasyczne i 2 muzyczne. Do najcenniejszych należały: tysiącstronicowa *Kronika pisana polska albo dzieje Korony polskiej* in folio z XVII wieku, *Dziejów polskich od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego xiąg dziewięć* in folio z XVIII wieku.

Dział grafiki i rycin – bardzo cenny ze względu na swą zawartość – obejmował sztychy, w tym niezwykle rzadkie Kilianów, sławnej śląskiej rodziny sztychiarskiej XVI–XVIII wieku, wizerunki licznych postaci: np. bł. Jana Dukli, św. Jana Kantego, ryciny odnoszące się do nagrobków, rysunki popiersi królów, np. Zygmunta III, Bogusława i Marii Anny Radziwiłłów, Jana III Sobieskiego, Sasów, sceny historyczne, portrety królów polskich, także wodzów bitew, mężów stanu i in. W zbiorach Baworowskiego znajdował się ponadto osobny album akwafort Kajetana W. Kielisińskiego, rozmaitości Antoniego Oleszczyńskiego.

Dział obcy zawierał komplety dzieł wszystkich najwybitniejszych pisarzy zagranicznych. Z tego można sądzić, że Baworowski wprost rozkoszował się arcydziełami literatury światowej. W tym dziale znajdowały się liczne encyklopedie i słowniki pisane w językach obcych.

Niemniej bogato prezentowały się kolekcje inteligencji.

Księgozbiór Józefa Szujskiego – historyka, literata, profesora i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego (1835–1883), rosnący wraz z upływem czasu, zawierał wyjątkowo cenne pozycje. Liczył około trzy i pół tysiąca tomów. Składał się głównie z dzieł o tematyce historycznej i z literatury pięknej⁶. Najpokaźniejszą pozycję stanowiły książki historyczne autorów polskich i obcych. Do cenniejszych należały prace Jana Chrzciciela Albertrandy'ego, Leonarda Chodźki, Jana Długosza, Joachima Lelewela, Maurycego Mochnackiego, Adama Naruszewicza, Karola Szajnochy i in. Obok siebie znajdowały się dzieła o różnych okresach dziejów Polski, Rosji, Niemiec, Francji, Hiszpanii, Anglii, Austrii i Włoch.

Jeżeli chodzi o część beletrystyczną księgozbioru, była w niej polska literatura średniowieczna, głównie kroniki Galla Anonima, Wincentego Kadłubka, Janka z Czarnkowa i *Roczniki* Jana Długosza. Z zakresu literatury renesansowej znajdowały się utwory K. Janickiego, M. Reja, J. Kochanowskiego, Ł. Górnickiego, F. Modrzewskiego, M. Bielskiego, S.F. Klonowica, S. Szymonowicza, P. Kochowskiego i M. Sępa-Szarzyńskiego. Jak wiadomo, polska literatura renesansowa weszła w obręb literatury europejskiej jako najdalej ku wschodowi i północy wysunięta enklawa kultury humanistycznej. W twórczości F. Modrzewskiego i J. Kochanowskiego wzbiła się ona na wyżyny światowe. Nie ma się więc czemu dziwić, że J. Szujski jako skrzętny kolekcjoner dzieł i skrupulatny historyk interesujący się

⁵ W. Kętrzyński: *Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*. Lwów 1892, s. 2–3.

⁶ J. Szocki: *Księgozbiór domowy Józefa Szujskiego*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” Cz. 1. R. 39: 1989 s. 101–119; Cz. 2. R. 40: 1990 s. 33–124.

dziejami Polski zgromadził tak wiele prac z zakresu tego pisarstwa. Posiadał komplety literatury barokowej, oświeceniowej i romantycznej.

W księgozbiorze Szujskiego znajdziemy liczne dzieła z literatury obcej: francuskiej, niemieckiej, angielskiej, włoskiej, rosyjskiej, także z literatur Bliskiego i Dalekiego Wschodu (perskiej, hinduskiej, chińskiej), ponadto skandynawskiej, antycznej i in. Są to głównie arcydzieła, do których ten uczony często zaglądał i delectował się nimi.

Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887) zgromadził pokaźny księgozbiór domowy, liczący kilkanaście tysięcy tomów⁷. Do historii powszechnej odnosiło się 1411 pozycji (9,8% całego zbioru). Tematyka ich była nadzwyczaj szeroka: od historii poszczególnych krajów europejskich, ponadto Azji, Ameryki Północnej, Żydów, do takich jak: historia dyplomatyki, kultury, etnografii, kościoła chrześcijańskiego i in. Występowały one w 7 językach: francuskim, niemieckim, polskim, rosyjskim, włoskim, czeskim i angielskim.

Historii Polski dotyczyło 1511 tomów (10,5% całości). Odnosiły się one do wszystkich okresów historycznych Polski (Piastów, Jagiellonów, królów elekcyjnych, rozbiorów i zaborów), także historii regionów, miast, emigracji polskiej, mniejszości narodowych, religii chrześcijańskich i in. Najwięcej było dzieł w języku polskim, bo aż 958.

W kolekcji Kraszewskiego 205 pozycji stanowiły źródła, kroniki i herbarze. Ciekawy dział tworzyły dzieła Dantego (w sumie 70 tomów, w tym utwory poety i dzieła będące opracowaniem jego twórczości). Aż 176 pozycji stanowiły encyklopedie i słowniki. Kraszewski posiadał *Encyklopedię powszechną* Samuela Orgelbranda w 28 tomach. 488 pozycji to utwory właściciela kolekcji i opracowania ich dotyczące.

Największy dział w kolekcji właściciela tworzyły dzieła literackie (2044 pozycje – 14,2%), w tym 890 odnosiło się do literatury obcej, 1154 – polskiej. Jeżeli chodzi o beletrystyki obce, reprezentowane były: francuska, niemiecka, angielska, rosyjska, włoska, czeska, hiszpańska, węgierska. Pisarz posiadał dzieła wszystkich najwybitniejszych autorów europejskich. Co do literatury ojczystej, to znalazły się tu dzieła Jana Kochanowskiego, Józefa Korzeniowskiego, Ignacego Krasickiego,

⁷ Por.: M. Pawlik: *Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów, fotografii, jako też osobistych dyplomów, adresów itp. pozostałych po śp. Józefie Ignacym Kraszewskim, staraniem Franciszka Kraszewskiego*. Lwów 1888; J. Rychter: *Biblioteka i zbiory J.I. Kraszewskiego*. „Ognisko Domowe” 1888 R. 5 nr 131 s. 77; F. Popiołek: *Zbiory cieszyńskie*. „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku II”. Katowice 1930 s. 214–225; Tenże: *Zbiory cieszyńskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1931 R. 5 s. 84; F. Kulisiewicz: *Dwa przyczynki historyczne z bibliotek cieszyńskich*. „Zaranie Śląskie” 1936 nr 2 s. 140–143; L. Brożek: *Biblioteka Kraszewskiego w Cieszynie*. „Przemiany” 1957 nr 6 s. 4; J. Jarowiecki: *Księgozbiór Józefa Ignacego Kraszewskiego*. W: *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa XIX i XX wieku*. Kraków 1988 s. 99–137; Tenże: *Księgozbiór Józefa Ignacego Kraszewskiego – warształem pisarza i historyka*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 67: *Prace Polonistyczne* 3. Szczecin 1991 s. 67–92.

Zygmunta Krasińskiego, Adama Mickiewicza (17 tytułów), Juliusza Słowackiego (12), Elizy Orzeszkowej, Mikołaja Reja, Marii Konopnickiej, Teofila Lenartowicza, Cypriana Norwida, Wincentego Pola, Henryka Sienkiewicza, Adama Pługa, Władysława Syrokomli, Pauliny Wilkońskiej, Gabrieli Śnieżko-Zapolskiej, Kornela Ujejskiego, Szymona Szymonowicza (*Sielanki*), Edwarda Odyńca, Władysława Koziembrodzkiego, Jana Chęcińskiego, Władysława Bełzy i Wawrzyńca Engeströma.

A oto inne działy kolekcji Kraszewskiego: sztuka (284 tomy), filozofia (285), pedagogika i wydawnictwa ludowe (398), historia literatury (671), socjologia, polityka, gospodarka itp. (173) i religia (279) i in.

Z tego skrótego przeglądu kolekcji książkowej Kraszewskiego wynika, że były w niej dzieła o różnej wartości poznawczej, bądź literackiej. Poza wyżej wymienionymi pozycjami znajdowało się w niej wiele wydań starych i rzadkich w różnych językach (włoskim, angielskim, rosyjskim, francuskim, niemieckim, łacińskim, polskim) – łącznie 1821 tomów (12,6% całego księgozbioru). Pod względem tematycznym przeważały teksty historyczne i literackie.

Nie brakowało w zbiorach Kraszewskiego rękopisów – około 340 (przeważnie literackie, bądź historiograficzne). Spośród innych dokumentów księgozbioru na uwagę zasługują jeszcze kalendarze (65 pozycji), katalogi i przewodniki (286), pisma ulotne, czasopisma.

Na Harendzie u Jana Kasprowicza (1860–1926) – poety i rektora Uniwersytetu Lwowskiego – najokazalsza izba zastawiona była od podłogi do sufitu półkami uginającymi się pod ciężarem książek. Poeta przywoził je z Rzymu, Florencji, Warszawy, Lwowa. Znał antykwariaty niemal całej Europy. Szczycił się biblią Radziwiłłowską, także innymi tego typu wydawnictwami.

W kolekcji Kasprowicza znajdowała się literatura antyczna, np. *Metamorfozy* Owidiusza z tekstem łacińskim i polskim, ze wspaniałymi sztychami, w stylowej 18-wiecznej oprawie. Również był w niej bogaty zbiór dzieł pisarzy polskich i obcych oraz z zakresu literaturoznawstwa. Pokażne miejsce zajmowały na półkach arcydzieła poetów angielskich, tłumaczonych przez poetę⁸. Kasprowicz mawiał, że obcując z książkami prowadzimy rozmowę z dobrym i mądrym przyjacielem. Trumna poety w roku 1926 stanęła w izbie bibliotecznej, aby dać wyraz umiłowania tych książek.

Księgozbiór Aleksandra Kraushara (1843–1931) – historyka, poety, adwokata warszawskiego – gromadzony systematycznie, liczył około 4 tysięcy tomów⁹. Składał się głównie z dzieł historycznych, dotyczących dziejów Polski, autorstwa głównie Szajnochy, Szujskiego, Bobrzyńskiego, Przyborowskiego i Dobieckiego.

⁸ (I. B.): *Losy biblioteki Kasprowiczowskiej*. „Kurier Poznański” 1928 nr 500 s. 17; T. Grabowski: *Biblioteka Kasprowiczowska w Poznaniu*. „Tęcza” 1930 z. 43; W. Kwiatkowski: *Gutenberg na Harendzie*. „Tygodnik Powszechny” 1961 nr 31 s. 8; Z. Gaca-Dąbrowska: *W sprawie „Izby Kasprowiczowskiej”*. „Tygodnik Powszechny” 1963.

⁹ Por. Z. Rabska: *Moje życie z książką. Wspomnienia*. T. 1. Wrocław 1959 s. 14–20.

Dzieła Lelewela znajdowały w nim ważne miejsce, a obok stały prace o rewolucji francuskiej i o Napoleonie. Liczny był i stale kompletowany dział prawniczy. Znaczną ilość książek stanowiły utwory pisarzy francuskich, zwłaszcza Zoli, Maupassanta. W komplecie były prace Hipolita Taine'a. Pokażną pozycję w zbiorach tworzyły *varsaviana* – w drukach, rycinach, sztychach, planach, mapach, portretach i obrazach.

Wymieniano tu tylko nielicznych kolekcjonerów książek. Równie ciekawe księgozbiory domowe mieli: Bolesław Prus, Eliza Orzeszkowa, a spośród uczonych: Oswald Marian Balzer, Jerzy Samuel Bandtkie, Tytus Chałubiński, Antoni Zygmunt Helcel, Józef Przyborowski i wielu innych.

O chłopach, którzy w XIX wieku gromadzili książki, niewiele można powiedzieć. Zbyt skąpe są źródła informacji o nich. Jednakże w świetle nawet tych skromnych wiadomości widoczne się staje, że niektórzy z nich zbierali książki.

I tak np. Jerzy Gajdzica (1777–1840) ze Śląska posiadał księgozbiór liczący kilkadziesiąt tomów. Odkrywcą tego kolekcjonera i jego zbiorów był Jan Wantuła; zamieścił jego pamiętnik *Dla pamięci rodu ludzkiego* w „Zaraniu Śląskim”. W oparciu o ten dokument można zorientować się w strukturze księgozbioru tego chłopca¹⁰. Główną ich część stanowiły dzieła religijne. Obok nich znajdowało się wiele prac historycznych, zwłaszcza dotyczących Śląska. Były też cenne pierwodruki autorów XVI-wiecznych: Mikołaja Reja, Szymona Budnego – działacza i ideologa braci polskich oraz ich przywódcy na Litwie, Grzegorza z Żarnowca – kaznodziei i pisarza kalwińskiego, Samuela Dambrowskiego – uczonego kaznodziei luterńskiego, autora popularnej *Postylli chrześcijańskiej*.

Jan K. Jenczio (1797–1884) – chłop z Mazur – posiadał 100 książek polskoewangelijskich. Dominowały wśród nich białe kruki, takie jak: *Postylla* Grzegorza z Żarnowca (wydana w Krakowie 1580–83) i Dambrowskiego (w Toruniu 1641) – aż w 14 egzemplarzach. Wiązało się to z jego dążeniem do pogłębienia ducha religijnego wśród mieszkańców wsi¹¹.

Michał Mosiołek (1867–1898) – pisarz ludowy, żył w guberni radomskiej (wieś Wysoka koło Szydłowca)¹². Zgromadził okazały księgozbiór, liczący kilkadziesiąt tomów. Jego kolekcjonerską pasję docenił K. Prószyński („Promyk”), przesyłając mu książki. Dużo miejsca w nim zajmowały elementarze do czytania i pisania, wśród których czołową pozycję zajmowała *Obrazkowa nauka czytania i pisania* K. Prószyńskiego, znajdowały się też wydawnictwa pedagogiczne, książki popularnonaukowe, czasopisma ludowe.

¹⁰ Z. Gaca-Dąbrowska: *Gajdzica Jura (Jerzy)*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972 s. 242.

¹¹ W. Chojnacki: *Chłop bibliofil-społecznik*. W: *Bursztynowym szlakiem*. Olsztyn 1963; Tenże: *Jenczio Jan*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 11 s. 168.

¹² H. Syska: *Pierwszy korespondent i pisarz chłopski*. W: M. Mosiołek: *Nowele*. Warszawa 1962 s. 6; Michał Mosiołek – nekrolog. „Gazeta Świąteczna” 1898 nr 904 s. 8; Michał Mosiołek – nekrolog. „Wędrowiec” 1898 nr 19 s. 369.

Z powyższych uwag wynika, że książki gromadzone przez różnych kolekcjonerów stawały się nie tylko symbolem statusu społecznego, lecz także warszatem pracy zawodowej i samokształcenia. W przypadku ziemian mamy do czynienia z księgozbiorami o imponujących liczbach tomów odnoszących się do różnorodnych dziedzin wiedzy i kultury. Stanowiły one przejaw dążeń mecenasowskich arystokratów. Jeżeli chodzi o inteligencję, księgozbiory gromadzono ze względu na potrzeby pracy twórczej (naukowej, czy literackiej). Z tych powodów zawartość kolekcji dostosowana jest do zainteresowań właścicieli. Znajdują się w nich liczne dzieła z literatury obcych. Były więc pomostem do Europy zachodniej i świata. Dla chłopów księgozbiory stanowiły narzędzie pracy oświatowej. Tworzono je na potrzeby samokształcenia. Ustępowały jednakże i dość znacznie kolekcjom ziemian i inteligencji.

Książki gromadzone i następnie darowane bibliotekom naukowym (tak właśnie stało się z większością księgozbiorów domowych ziemian i inteligencji) – to dzisiejsze dobra kultury o dużym znaczeniu dla nauki. A ponadto stały się integracją kolekcjonerów bez względu na dzielące ich granice zaborów, gdyż pochodziły ze wszystkich ośrodków wydawniczych Polski.